

SOSIOLOGISTA MATERIAALIOPPIA

*Jarno Valkonen, Turo-Kimmo Lehtonen
& Olli Pyyhtinen*

Sosiologian tieteenalatehtäväksi on asetettu tutkia sosiaalista: tarkastella ihmistä yhteisön jäsenenä, tutkia ihmisen toimintaa ja analysoida yhteiselämän muotoja, käytäntöjä ja rakenteita (ks. Saaristo & Jokinen 2004). Termillä sosiaalinen on tavattu viitata niihin yhteiselämää ylläpitäviin ja tuottaviin tekijöihin, vuorovaikutuksen muotoihin ja käytäntöihin, jotka kietovat yksilöt yhteisöihin. Perinteisesti näitä kiinnikkeitä ovat sosiologiassa olleet instituutiot. Esimerkiksi Emilé Durheimille sosiologia oli instituutioiden, niiden synnyn ja funktioiden tiede, joka ei tutki mitä tahansa ihmisten yhteenliittymiä vaan ainoastaan suhteellisen pysyviä ja yleisiä liittoja. Tällaisina on ajateltu esimerkiksi perhettä, taloutta, kansallisvaltiota, hyvinvointijärjestelmää, koulutuslaitosta tai työelämän muotoja, jotka säilyvät, vaikka niiden jäsenet vaihtuisivat. Viime vuosina sosiologit ovat kuitenkin alkaneet tarkastella myös konkreettisia asioita, joiden välityksellä ihmiset ovat yhdessä, kuten kulutustavaroita, teknologisia laitteita, asiakirjoja, rakennuksia, teitä, sähköverkkoa tai vaikka puhelinlinjoja. Huomion kiinnittäminen tällaisiin välityksiin on sen materiaalisuudesta kiinnostuneen lähestymistavan taustalla, jota tämän *Sosiologia*-lehden artikkelit edustavat.

Kiinnostus materiaalisuuteen yhdistää monenlaista yhteiskuntatieteellistä tutkimusta. Lähestymistavan nykysuosion kannalta tärkein taustavaikuttaja on kuitenkin tieteen- ja

teknologiantutkimus ja sen esille tuoma ajatus, että luonnonilmiöt, laitteet ja järjestelmät tai artefaktit eivät ole pelkästään insinööri- tai luonnontieteen asioita (Bijker 1997, 6). Sittemmin mielenkiinto yhteiselämän aineellisiin tekijöihin ja käytäntöihin on levinnyt laajalti niin talouden tutkimukseen (esim. Callon 1998; MacKenzie 2009), kaupunkitutkimukseen (esim. Fariás & Bender 2009; Harrison ym. 2004; Lehtonen 2006), ympäristötutkimukseen (esim. Hinchliffe 2007; Peltola & Åkerman 2012; Valkonen 2009; Åkerman 2009), turismin ja työn tutkimukseen (esim. Rantala 2011; Valkonen 2011), ruumiillisuuden tutkimukseen (esim. Mol 2002; Moser 2005), kulutustutkimukseen (esim. Miller 1987; Shove 2003; Watson 2008) kuin taiteentutkimukseenkin (esim. Becker ym. 2006; Hennion 1993; Pyyhtinen 2012).

Ei olekaan yllättävää, että on alettu puhua ”materiaalisesta käänteestä” yhteiskuntatieteissä (ks. esim. Joyce & Bennett 201; Ingold 2011). Moinen käännepuhe on kuitenkin epätarkkaa ja ehkä vähän väsyttävääkin – kuka enää pysyisi perässä kaikissa ”käänteissä”, joita viime vuosina yhteiskuntatieteissä väitetään tehdyn? Käännepuhe helposti myös johdattaa luulemaan kiinnostuksen materiaalisuuteen tarkoittavan yksinkertaisesti, että tiedetään etukäteen, mitä materiaalisuus on, ja aletaan sitten vain tutkia sitä. Olisi kuitenkin erhe luulla, että materiasta puhuminen sinän-

sä tuottaisi autuasta yhteiskuntatiedettä. Päinvastoin, yhteiskunta ei koostu mistään yleisestä, kaikelle yhteisestä materiaasta – eikä varsinkaan ”materiaalisesta perustasta”. Yhdessä olemisen moninaiisiin aineksiin ja välityksiin huomionsa kiinnittävät tutkimukset auttavat juuri sen ymmärtämisessä, että yhteiskunta ei ole koottu yhdestä tai edes kahdesta sosiaalisen alkuaineesta. Se ei synny esimerkiksi ”ihmisten” ja ”instituutioiden” vakioisiksi oletetuista peruselementeistä. Mutta yhteiselämää ei pysty rakentamaan myöskään, jos palikoina käyttää vain ”rakenteita” ja ”toimijoita”. Edes ”käytännöt” tai ”suhteet” eivät yksinään riitä. Tässä mielessä puhe yksiköllisestä ”materiaalisuudesta” on harhaanjohtavaa – jos kohta paremman ilmaisun puutteesta ehkä välttämätöntä: sana nimeää kiinnostuksen *monenlaisiin materiaaleihin* yhdessä olemisen välittäjinä.

Materiaalisuuteen kiinnittyvän sosiologian tärkein opetus on nimenomaan, että yhteiskunta on *moniaineksista*: se koostuu heterogeenisista elementeistä ja näiden kokoonpanoista. Empiirisen tutkimuksen tehtävä on selvittää, mitkä ainekset milloinkin ovat tärkeimpiä ja miten ne milloinkin onnistutaan liittämään toistensa kanssa yhteen – ja mitä jätetään ulkopuolelle.

Ei olekaan ihme, että monissa materiaalisuuteen vetoavissa tutkimuksissa itse materiaalisuuden käsite jää epäselväksi. Vaikka artikuloidaan kiinnostus materiaalisuutta kohtaan, ei lausuta ääneen tätä tärkeämpää asiaa, oivallusta yhdessä olemisen moniaineksisuudesta (Lehtonen 2008, 22–29; Lehtonen 2009, 281–286). Avoimuus materiaalisuuden käsitteen määrittelyn suhteen lienee usein tahatonta, mutta se myös johdattaa tärkeään oivallukseen: me emme tiedä, mistä aineksista yhteiselämämme koostuu. Ja juuri siksi tarvitaan sosiologiaa. Toisin sanoen materiaalista on kiinnostava tutkia siksi, että näin yhteiselämän moninaiset ainekset itse muuttuvat kysymyksen kohteeksi, *epävarmaksi* ja *epäselväksi* asiaksi. Jos tätä epäselvyyttä aletaan tarkastella, valottuu puolestaan toinenkin epäselvyys, sosiologian ydinasia: mitä on yhdessä oleminen?

Tämä keskeinen oivallus tiivistyy ranskalaisen tieteen ja teknologian tutkijan Bruno

Latourin usein toistamassa ajatuksessa, jonka hän on tarkoittanut suuntaamaan empiiristä tutkimusta: ”Me emme tiedä etukäteen, mistä maailmamme koostuu, mitä toimijoita siinä on, emmekä tiedä, mille koetukselle nämä toisensa asettavat. Oletuksena on vain, että toimintaa on, että maailma koostuu jostakin ja että tämä kaikki tulee esille kun sitä koetellaan.” (Latour 1984, 14.) Latourin mukaan sosiologien on ”seurattava toimijoita”: on tarkasteltava, miten ihmiset ja muut toimijat koostavat maailmansa ja määrittävät toinen toisensa. Tätä ohjelmaa seuraavassa tutkimuksessa onkin kiinnostuttu niin yhdessäolon muotojen syntymisestä ja purkautumisesta kuin toimijasuhteidenkin muodostumisesta ja luomisesta – lopulta nämä kaksi ovat toisikseen käännettävissä. Edellä mainittuja tekijöitä on painotettu eri yhteyksissä hieman eri tavoin. Niinpä vaikka perinteen tunnetuin muoto on Michel Callonin, John Lawn ja Bruno Latourin nimiin liitetty toimijaverkostoteoria, on tutkimustapaa joskus kutsuttu myös yhteenliittymien sosiologiaksi (Law 1999; Latour 1999), käännosten sosiologiaksi (Callon 1986; Callon 2009; Latour 1999), assosiologiaksi (Latour 2005), materiaaliseksi semiotiikaksi (Law 2007) tai kohtaamisten sosiologiaksi (Law & Mol 2002).

Yhteistä näille keskusteluille on pyrkimys ottaa vakavasti kumppanuutemme tavaroiden, teknologioiden ja eliöiden kanssa. Ihmisen ei katsota elävän maailmassa *vain* toisten ihmisten kanssa. Sen sijaan hän on asettunut yhteistoimintaan myös ei-inhimillisiksi ymmärrettyjen toisten, kuten tavaroiden, teknisten laitteiden, eläinten ja muiden ympäristön elementtien kanssa. Toisin kuin historiallinen, ontologinen tai eettinen materialismi (ks. Frow 2010; Lehtonen 2008, 16–22; Lehtonen 2009, 277–281), materiaalisuudesta kiinnostunut nykysosiologia ei oleta objekteja inhimillisen toiminnan passiivisiksi muokkauskohteiksi saati toisarvoiseksi taustaksi. Päinvastoin ne ovat yhteiselämän etualalla, keskeisiä ihmisten välisiä suhteita ja yhteiskunnan koossapysymistä välittäviä aineksia. Ja vielä enemmän: kysymys ei ole edes vain ihmisten keskenään olemisesta vaan ylipäänsä ihmisenä olemisesta, kuten Tim Ingold painottaa kir-

jassaan *Being Alive* (2011). Hänen mukaansa ihmisyymän tutkimiinen on mahdotonta, ellei oteta huomioon sitä, että fyysisen maailman materia on läpikäyvästi läsnä kaikissa inhimillisissä toimissa. Kaikki työsuoritukset ja artefaktit perustuvat luonnon prosessien hyväksikäyttöön. Niinpä inhimillinen ja ei-inhimillinen eivät ole toistensa vastakohta, eivätkä materiaaliset oliot ja inhimilliset toimijat asuta mitään toisistaan erillisiä todellisuuden alueita (Ingold 2011, 24).

Erilaisten materiaalisuuksien painottaminen ei siis merkitse huomion kiinnittämistä objekteihin, välineisiin tai teknologioihin niiden itsensä vuoksi. Infrastruktuurien, luonnonilmäiden, laitteiden ja tavaroitten tutkimisen mieli ei tule minkään näiden esineomaisuuksista, vaan kiinnostus kohdistuu erityisiin yhteyksiin, joissa rakennetaan jaettua maailmaa. Inhimillisiin käytäntöihin kietoutuneina ei-inhimilliset toiset pystyvät muokkaamaan inhimillisen toiminnan reunaehdoja, tuottamaan uusia käytäntöjä ja vaikuttamaan yhteiskunnallisen todellisuuden järjestymiseen (Peltola & Åkerman 2012). Materiaalisuuksista kiinnostunut sosiologia herkistää sille, kuinka materiaallinen maailma on aina jo osa sosiaalista. Kysymys on nimenomaan *sosiaalisen* tutkimisesta sen kaikessa moninaisuudessaan. Samalla saattaa käydä niin, että itse sosiaalisen käsitteen sovellusalue laajenee tavalla, jota jo esimerkiksi Gabriel Tarde (2001 [1890]) ja Alfred North Whitehead (1978 [1929]) aikoinaan ennakoivat mutta jonka seurauksien tarkastelussa olemme vasta alkutaipaleella (ks. myös Pyyhtinen & Tamminen tulossa). Tässä suhteessa avainasemassa on empiirinen tutkimus, jossa käsitteitä koetellaan ja jossa ne avautuvat ja rikastuvat uusien aines-ten kautta.

Teemanumeron artikkelit valottavat omalla tavallaan materiaallisen sosiologian heterogeenisyyttä ja poikkitieteellisyyttä. Olli Pyyhtinen tarkastelee tosiasioitten aineellista tuottamista tieteen käytännöissä käyttämällä tapausesimerkkinään taideteosten aitouden teknistä tutkintaa. Pyyhtinen ehdottaa, että saadakseen otteen tiedon rakentumisesta teknisen tutkinnan kokeellisissa asetelmissa on käännettävä huomio tutkijoiden usko-

muksista, käsityksistä ja intresseistä heidän manipuloimiinsa objekteihin ja niiden materiaaleihin. Tekninen tutkinta kohdistuu ennen kaikkea aineksiin, joista teos koostuu, ei niinkään joistakin aineksista koostuvaan teokseen. Lisäksi Pyyhtinen esittää, että tutkimuksessa käytetyt välineet eivät ole erillisiä tutkijoiden toiminnasta, vaan ne ovat taval- laan tutkijoiden kykyjen ”toinen puoli”, jota ilman tutkimustyön aikaansaannokset eivät ole käsitettävissä. Nimenomaan käyttämiensä kehittyneiden välineiden avulla tutkijoiden onnistuu tunkeutua teosten ainesosiin aina molekyyliatasolle saakka.

Elina Helosvuori tutkii artikkelissaan, mitä luonnolle ja luonnollisuudelle tapahtuu ja mitä luonto saadaan tekemään hedelmöityshoidossa. Aineistona hän käyttää suomeksi julkaistuja valistustekstejä ja internetsivustoja. Luonto osoittautuu joustavaksi asiaksi, jonka vastinpari ei ole epäluonnollinen. Se on hedelmöittymisen lähtökohta, mutta silti se on jotain, mitä pitää joko avustaa, lääkittää, laajentaa tai jäljitellä. Hedelmöityshoidot eivät voisi onnistua, ellei kyettäisi sovittamaan yhteen mitä moninaisimpia ja monitasoisimpia aineksia alkioista, hormoneista, lääkkeistä, petri- rimaljoista, lämpökaapeista aina sukulaisuuden siteisiin. Olennaista on, että mitään näistä ei voi ottaa annettuna ja itsessään stabiilina, vaan jokainen hedelmöityshoidon elementti itsessään ja varsinkin niiden yhteenliittymät vaativat kollektiivisesti vaivannäköä, huolenpitoa ja määrittelytyötä.

Juhana Venäläinen tarkastelee artikkelissaan immateriaalitalouden materiaalisuutta. Hänen lähtökohtanaan on viime vuosina käyty keskustelu niin sanotun immateriaalitalouden ekologisista haitoista. Empiirisenä tapauksena artikkelissa on vuonna 2007 syntynyt asetelma, jossa vertaillaan keskenään hakukoneen ja hehkulampun hiilidioksidipäästöjä. Venäläisen mukaan hakukoneen ja hehkulampun päästöjen vertailu on vahva metaforinen ele, jolla immateriaalitalous asetetaan ekologisen kritiikin kohteeksi. Samalla se palauttaa immateriaalisen vain yhteen materiaaliin – hiilidioksidin. Venäläinen esittää, että ekologisen kritiikin voimistaminen edellyttää immateriaalitalouden teknologioiden tarkastelua

affektiivisina koneina, jotka muokkaavat samanaikaisesti sekä luonnonmaailmaa että kokemuksellisia rakenteita. Immateriaalitalous ei siis ole vain ”reaalimaailmaa” tai ”reaalitaloutta” peittävä savuverho, vaan sen vaikutavuus perustuu erilaisten materiaalisuuksien yhteisvaikutuksellisiin muodonmuutoksiin.

Hanna Kuusela tarkastelee artikkelissaan kirjan materiaalista kykyä toimia merkitysten ja tulkinnan rajoittajina *Kabulin kirjakauppias*-nimisen kirjan tapaustutkimuksen valossa. Kuusela lähtee analyysissään liikkeelle esineisiin ja niiden kiertoon sekä muutoksiin kohdistuvasta sosiologisesta tutkimuksesta, joka on noussut representaatioihin keskittyvän tutkimuksen rinnalle. 2000-luvulla kysymys representaatiosta on alkanut korvautua kysymyksellä informaatiosta tai objekteista, minkä Kuusela toivoo lisäävän kirjallisuustieteen ja materiaalisuudesta ammentavan sosiologian vuoropuhelua. Artikkelissa tätä vuoropuhelua käydään analysoimalla *Kabulin kirjakauppiaan* eri editioiden välillä tapahtuvia muutoksia ja kiinnittämällä huomiota sosiaalisten suhteiden ja valtasuhteiden materiaalisuuteen. Käsittelemällä etenkin *Kabulin kirjakauppiaan* kynnystekstejä eli paratekstejä ja niiden materiaalista elämää Kuusela tarkastelee sitä, millaisena kirja tarjottiin lukijoilleen. Näin on mahdollista tutkia niitä materiaalisia käytänteitä, joilla luodaan kirjan merkitysten yhtenäisyyttä.

KIRJALLISUUS

- Bijker, Wiebe E. (1997) *Of Bicycles, Bakelites, and Bulbs. Towards a Theory of Sociotechnical Change*. MIT Press, Cambridge Massachusetts.
- Becker, Howard S., Faulkner Robert R. & Kirshenblatt-Gimblett, Barbara (2006) *Art from Start to Finish: Jazz, Painting, Writing, and Other Improvisations*. University of Chicago Press, Chicago.
- Callon, Michel (1986) Some elements of a sociology of translation: Domestication of the scallops and the fishermen of St. Brieux Bay. Teoksessa John Law (toim.) *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* Routledge, London, 196–233.
- Callon, Michel (toim.) (1998) *The Laws of the Markets*. Blackwell, Oxford.
- Callon, Michel (2009) Elaborating the notion of performativity. *Aegis le Libellio* 5:1, 18–29.
- Fariás, Ignacio & Bender, Thomas (2009) *Urban Assemblages: How Actor-Network Theory Changes Urban Studies*. Routledge, London.
- Frow, John (2010) *Matter and materialism: a brief pre-history of the present*. Teoksessa Tony Bennett & Patrick Joyce (toim.) *Material Powers. Cultural studies, history and the material turn*. Routledge, London, 25–37.
- Harrison, Stephan, Pile, Steve & Thrift, Nigel (toim.) (2004) *Patterned Ground. Entanglements of Nature and Culture*. Reaktion Books, London.
- Hennion, Antoine (1993) *La Passion Musicale: une sociologie de la Médiation*. Métailié, Paris.
- Hinchliffe, Steve (2007) *Geographies of Nature: Societies, Environments, Ecologies*. Sage, London, Thousand Oaks & New Delhi.
- Ingold, Tim (2011) *Being Alive. Essays on movement, knowledge and description*. Routledge, London.
- Joyce, Patrick & Bennett, Tony (2010) *Material Power: introduction*. Teoksessa Tony Bennett & Patrick Joyce (toim.) *Material Powers. Cultural Studies, History and the Material Turn*. Routledge, London, 1–21.
- Latour, Bruno (1984) *Les microbes: Guerre et paix suivi de Irréductions*. Paris: Métailié
- Latour, Bruno (1999) On recalling ANT. Teoksessa John Law & John Hassard (toim.) *Actor Network Theory and after*. Blackwell Publisher, Oxford, 15–25.
- Latour, Bruno (2005) *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford University Press, Oxford.
- Law, John (1999) After ANT: complexity, naming and topology. Teoksessa John Law & John Hassard (toim.) *Actor Network Theory and after*. Blackwell, Oxford, 1–14.
- Law, John (2007) Actor-network theory and material semiotics. Teoksessa Bryan S. Turner (toim.) *The New Blackwell Companion to Social Theory*. 3rd Edition. Blackwell, Oxford, 141–158.
- Law, John (2012) Reality failures. Teoksessa Passoth, Jan-Henrik, Birgit Peucker & Michael Schillmeier (toim.) *Agency without Actors? New approaches to collective action*. Routledge, London, 146–160.
- Law, John & Mol, Annemarie (toim.) (2002)

- Complexities. Social Studies of Knowledge Practices. Duke University Press, Durham.
- Lehtonen, Turo-Kimmo (2006) Kaupungin ainek-
sia. *Yhdyskuntasuunnittelu* 44:2, 6–23.
- Lehtonen, Turo-Kimmo (2008) Aineellinen yhteis-
ö. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Lehtonen, Turo-Kimmo (2009) How does mate-
riality matter for the social sciences? Teoksessa
Dominique Colas & Oleg Kharkhordin (toim.)
*The Materiality of Res Publica. How to Do
Things with Publics*, Cambridge Scholars Pub-
lishing, Cambridge, 271–288.
- MacKenzie, Donald (2009) *Material Markets*. Ox-
ford University Press, Oxford.
- Miller, Daniel (1987) *Material Culture and Mass
Consumption*. Blackwell, Oxford.
- Mol, Annemarie (2002) *The Body Multiple: On-
tology in Medical Practice*. Duke University
Press, Durham.
- Peltola, Taru & Åkerman, Maria (2012) Roskis-
karhut ja politiikan aineellisuus. *Alue ja ympä-
ristö* 41:2, 46–57.
- Pyyhtinen, Olli (2012) Kollektiivinen luovuus ja
taiteen tuotanto näyttelyinstituutiossa. *Tiede &
edistys* 37:2, 96–116.
- Pyyhtinen, Olli & Tamminen, Sakari (tulossa)
Maailma, joka ei ole koskaan kahdesti sama: A.
N. Whiteheadin prosessiajattelu. Tiede & Edis-
tys. Hyväksytty julkaistavaksi.
- Rantala, Outi (2011) *Metsä matkailukäytössä. Et-
nografinen tutkimus luonnossa opastamisesta*.
Lapland University Press, Rovaniemi.
- Saaristo, Kimmo & Jokinen, Kimmo (2004) So-
siologia. WSOY, Helsinki.
- Shove, Elizabeth (2003) *Comfort, cleanliness and
convenience. The social organization of nor-
mality*. Berg, New York.
- Tarde, Gabriel (2001/1890) *Les lois de l'imitation*.
Les empêcheurs de penser en rond, Paris.
- Valkonen, Jarno (2009) *Acting in Nature: Ser-
vice events and Agency in wilderness guiding*.
Tourist Studies 9:2, 164–180.
- Valkonen, Jarno (2011) *Palvelutyön taito*. Vastapai-
no, Tampere.
- Watson, Matthew (2008) *The Materials of Con-
sumption*. *Journal of Consumer Culture* 8:1,
5–10.
- Whitehead, Alfred North (1978/1929) *Process
and Reality. An Essay in Cosmology*. Corrected
edition. The Free Press, New York.
- Åkerman, Maria (2009) *Hybridit ja ympäristön
politiikka*. Teoksessa Ilmo Massa (toim.) *Vihreä
teoria. Ympäristö yhteiskuntateorioissa*. Gau-
deamus, Helsinki, 238–260.